

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ГОЛОКОСТУ

Рижева Надія Олександрівна,
*докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського
ryzheva.nadiya@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8379-4325*

Сугацька Наталія Василівна,
*кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри гуманітарних дисциплін
Миколаївського інститут права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
sugatska@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7252-0724*

Мета дослідження – проаналізувати певне коло науково-джерельних розвідок та охарактеризувати етапи, напрямки і підходи дослідження Голокосту у вітчизняній історіографії. Сучасне наукове поле за визначеною проблематикою включає досить вагомий різноплановий доробок. Авторки цієї розвідки не ставили за мету охопити весь її потенціал і сконцентрували свою увагу на тих роботах, що представляють, на їхній погляд, певне заглиблення в тематичну площину. У процесі опрацювання історіографічних розробок зверталася увага на роботи, що формують загальноукраїнське науково-джерельне поле, із акцентуванням на дослідженнях регіональної специфіки Голокосту на Півдні України.

Методи: роботу виконано в контексті проблемно-тематичної історіографії, використано методи аналізу та синтезу, що дозволило здійснити певну систематизацію історико-наукових розробок. Порівняльно-історичний метод сприяв виявленню закономірностей та специфічних регіональних особливостей теми. Комплексно застосовано й загальнонаукові методи, аналітичний, статистичний, логічний та інші.

Результати. Об'єктивне дослідження українськими науковцями подій Голокосту відбувається на засадах визначення їх наслідків та уроків загальнолюдського значення. У сучасному науковому доробку виразно кристалізується сутність нацистського геноциду щодо єврейського населення як одного із найганебніших явищ у цивілізаційній історії. Повноцінне знання реальних подій Голокосту та усвідомлення їх трагічних наслідків мають слугувати попередженням і стимулом для унеможливлення відродження таких явищ у перспективі.

Висновки. У вітчизняній історіографії аналіз репресивної політики окупантів, спрямованої на винищення єврейського населення в період Другої світової війни, дозволяє формувати як багатовекторний погляд на розвиток новітньої історії України, так й визначити трагічні події Голокосту за регіональними реаліями. Створене в Україні за тематикою дослідження історико-наукове поле обіймає значний потенціал для продовження напрацювань у майбутньому.

Ключові слова: історичне джерело, класифікація, методологічні підходи, наукові розробки, монографії, дисертаційні роботи, регіональна історія.

MODERN UKRAINIAN HOLOCAUST HISTORIOGRAPHY

Ryzheva Nadiia Oleksandrivna,
*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the History Department
V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
ryzheva.nadiya@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8379-4325*

Sugatska Nataliia Vasylivna,
*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Humanities,
Mykolaiv Institute of Law of the National University
“Odessa Law Academy”
sugatska@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7252-0724*

The purpose of the study is to analyze a range of scientific and source research and describe the stages, directions and approaches to the study of the Holocaust in national historiography.

The modern scientific field on the issue includes a significant number of diverse achievements.

The authors of the study did not aim to cover its full potential and focused their attention on those works that represent, in our opinion, a certain deepening into the thematic plane. In the process of elaborating historiographical developments, attention was paid to the works that form the all-Ukrainian source-scientific field with an emphasis on studies of the regional specifics of the Holocaust in the South of Ukraine.

Methods: the work was performed in the context of problem-thematic historiography, methods of analysis and synthesis were used, which allowed to carry out a certain systematization of historical and scientific developments. The comparative-historical method helped to identify patterns and specific regional features of the topic. General scientific methods, analytical, statistical, logical and others are also comprehensively applied.

Results. An objective study of Holocaust events by Ukrainian scholars is based on the determination of their consequences and lessons of universal significance. The essence of the Nazi genocide against the Jewish population as one of the most shameful phenomena in the history of civilization is clearly crystallized in modern scientific work. Full knowledge of the real events of the Holocaust and awareness of their tragic consequences should serve as a warning and incentive to prevent the revival of such phenomena in the future.

Conclusions. In domestic historiography, the analysis of the occupiers' repressive policies aimed at the extermination of the Jewish population during World War II allows us to form a multi-vector view of the recent history of Ukraine and identify the tragic events of the Holocaust by regional realities. The historical and scientific field created in Ukraine about the research has considerable potential for further research in the future.

Key words: historical source, classification, methodological approaches, scientific developments, monographs, dissertations, regional history.

Вступ.

Науково-дослідний простір історичної науки України неможливо уявити без усвідомлення найбільш складних за наслідками подій, що стали реаліями Другої Світової війни – нацистський геноцид щодо єврейського населення Європи. Саме тому сучасні алгоритми історіографічних розробок збереження історичної пам'яті Голокосту визнаються *актуальними* та стають важливими дороговказами для всього людства: по-перше, застереженням про надзвичайно коротку відстань, що може спрямувати суспільство, навіть те, що декларує демократичні гасла до геноциду, по-друге, переконливим заклик до об'єднання та протидії до нього.

Мета – аналіз історіографічного доробку українських науковців за вузловими акцентами подій Голокосту. Руйнація стереотипів історичного минулого, які склалися протягом десятиліть,

сприяла критичному переосмисленню науковцями накопиченого раніше матеріалу в доволі розлогих за змістом та напрямками наукових доробках з проблем Голокосту в певних регіонах України. Наявні в наш час здобутки дозволяють здійснити їх певну систематизацію та показати ті напрями, що потребують поглибленого вивчення в майбутньому. У відповідності до сучасного розуміння *методології дослідження*, що сформувалася з метою теоретичного забезпечення ефективності проведення в рамках історичної науки досліджень, авторки представлені розвідки визначили принципи та методи історіографічного пізнання. За акцентами проблемно-тематичної історіографії використано методи аналізу та синтезу, що дозволило систематизувати певне коло сучасних історико-наукових розробок. Виявленню закономірностей та специфічних особливостей регіональної тематики сприяв порівняльно-історичний

метод, застосовувалися й загальнонаукові методи, а саме аналітичний, статистичний, логічний та інші. У представленій статті *логіка дослідження* історіографічного матеріалу побудована за принципами комплексності джерел та історизму. З точки зору історіографії, кожна нова праця з історії Голокосту (монографії, статті, дисертаційні дослідження та інше) є певним знанням про розвиток української історичної науки. Історіографічні напрацювання концентрують конкретні результати та відповідні доробки дослідницької діяльності історика або групи істориків.

Розділ 1. Визначення змістовних акцентів історіографічної проблематики

Формування історіографічної проблематики, пов'язаної з трагедією європейського єврейства в часи Другої світової війни, почалося в 40-х роках ХХ ст. У наш час об'єктивне висвітлення всього комплексу наявних архівних джерел та матеріалів не втратило актуальності та набуло безперервного характеру. Чисельна вагомість праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлюють проблему нацистського геноциду щодо єврейського населення Європи (українських євреїв у тому числі), має певну систематизацію як за тематикою, так й за хронологією дослідження.

В Україні історіографічні напрацювання здебільшого поділяються на наступні групи: зарубіжна історіографія, радянська історіографія 40–80-х рр. ХХ ст., дослідження істориків діаспори, сучасна українська історіографія. У подальшій статті провідні акценти надаються сучасним науковим дослідженням із наголосом на регіональний контекст.

Активне дослідження історії Голокосту в Україні розпочалося в 90-ті рр. ХХ ст. На першому етапі (1991–1996 рр.) йшов процес пошуку джерельного матеріалу та визначення певних наукових акцентів (Коваль, 1991; Левітас, Шимановський, 1991; Попович, 1994: 160–164). Дослідники намагалися ввести в науковий обіг максимальну кількість документальних матеріалів, які були доступними на той період. У перших розвідках помітне відчуття певної емоційної шокваності авторів від фактів і документів, що були ними віднайдені під час роботи над темою. Дослідників хвилювало питання, чому стало можливим масове знищення єврейського населення?

Науково-дослідне поле України у цей час розширюється публікаціями документальних та мемуарних матеріалів про події, пов'язані з нацистським геноцидом по відношенню до єврейського населення. Етапним явищем у науковому та суспільному житті стало перше вітчизняне видання «Чорної книги» (1991 р.) – збірки свідчень, листів та інших документів тих, хто пережив Голокост. Зауважимо, матеріали до видання було систематизовано та підготовлено в 1944–1946 рр.

упорядниками В. Гроссманом та І. Еренбургом. Проте майже 45 років «Чорна книга» була «невідомою» для широкого кола зацікавлених дослідників СРСР. У видання входять документи та свідчення про реальні події часів нацистської окупації в Україні (Черная книга, 1991).

Джерельно-персоніфікованим доповненням досліджень Голокосту стало трьохтомне видання «Очерки єврейського героїзму» (упорядник і редактор С. Авербух), де зібрано матеріали про євреїв – героїв Радянського Союзу та кавалерів ордена Слави, учасників бойових дій, підпільного та партизанського руху (Очерки єврейського героїзму, 1995).

У науково-дослідному полі з'являються й книги, що відтворювали реалії Півдня України: збірник документів і матеріалів про єврейське населення на Миколаївщині (Єврейское население на Николаевщине, 1996), спогади одесита Д. Стародинського (Стародинский, 1991). На безумовну увагу заслуговує книга С. Борового, присвячена долі єврейського населення Одеси (Боровой, 1991).

Систематизація джерельних матеріалів супроводжувалася й першими спробами узагальнення та постановки методологічної проблематики, що було зроблено в статтях М. Ковалю «Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941–1944 рр.)» (Коваль, 1992: 25–32) та М. Поповича «Єврейський геноцид в Україні: історія та уроки» (Попович, 1994). Варто звернути увагу на колективне дослідження «Єврей України (Краткий очерк истории)» в якому зроблено спробу вписати події Катастрофи в загальний контекст історії єврейського населення України (Горовский, Хонигсман, Найман, Елисаветский, 1995: Частина 2)

У роботах М. Ковалю антиєврейський нацистський геноцид визнається складовою частиною трагічних подій Другої світової війни на території України (Коваль, 1992: 25–32; 1995). Вчений не уникає гострих питань про участь української колаборації в актах масового знищення євреїв та ставлення більшості українців до єврейського населення в часи окупації. Одним із головних прагнень дослідника є розкриття або принаймні визначення «білих плям» у рамках зазначеного історичного періоду. М. Коваль визнає, що становище євреїв у часи окупації було набагато трагічніше, ніж іншого населення. Зокрема, він зазначає: «Необхідно підкреслити, що єврейська Катастрофа є частиною загальної трагедії, яку пережив народ України, що став жертвою нацистських душогубів. Якщо слов'ян, зокрема українців, убивали за політичними ознаками, то євреїв – лише за те, що вони євреї» (Коваль, 1999: 163).

Дослідження з названої проблематики набувають нових форм на другому етапі, який розпочався

в 1997 р. Зокрема, триває процес поглибленого вивчення та узагальнення регіональної тематики. У цьому контексті безумовну увагу заслуговують дослідження: Я. Хонігсмана про долю єврейства на Львівщині та в Західній Україні (Хонігсман, 1998; 2003); Ж. Ковби, в якому аналізується ситуація в Східній Галичині (Ковба, 1998; 2000: 46–48); С. Орлянського про Голокост на Запоріжжі (Орлянський, 1999; 2003). Останній вносить нові акценти до регіональних досліджень подій Голокосту. У його роботах на підставі залучення максимальної кількості джерел різного походження логічно пов'язуються події, що відбувалися в Запорізькому регіоні із загальноукраїнською ситуацією. Крім того, в роботах відбувалося порівняння місцевої специфіки з загальноукраїнськими реаліями Катастрофи.

Події у Бабиному Яру, відомості про українців, які, ризикуючи власним життям, рятували євреїв у період окупації, знайшли відображення в книгах Ф. Левітаса, М. Шимановського (Левитас, Шимановский, 1991), І. Левітаса (Левитас, 2001). У доробку Л. Сушона мовою свідчень та документів відтворено «життя євреїв в Аду» на території Трансністрії (Сушон, 1998). Різні аспекти подій Катастрофи у Криму аналізуються М. Тяглим (Тяглий, 2001: 55–70; 2005: 28–42). Наведені матеріали дозволяють прослідкувати як трагічні події, так й героїзм пересічних громадян України.

У більшості проаналізованих робіт автори наголошували, що Голокост мав трагічний характер у межах усєї України, у той же час певні події в кожному регіоні визначалися своїми особливостями, які потребують окремого дослідження для більш глибокого і всебічного розуміння масштабів та наслідків цього явища.

Особливе місце займають роботи С. Єлисаветського (Єлисаветский, 1998; 2000: 120–124; 2001: 70–75; 2002) основною ідеєю яких є те, що євреї були не тільки жертвами в роки війни, але й брали активну участь у партизанському, підпільному русі та інших проявах руху Опору окупантам. Розглядаються питання про ставлення до євреїв партизан та підпільників.

Розділ 2. Актуалізація наукових розробок Голокосту за сучасною науковою парадигмою

Розширення кола предметної проблематики та залучення до її дослідження нової когорти науковців супроводжувалось певною дискусією щодо рівня аналізу та форми подання матеріалу. На майже цілковиту відсутність нових методологічних підходів у розробці проблематики Голокосту неодноразово звертав увагу С. Орлянський, який стверджував, що «нам катастрофічно не вистачає дослідників, які можуть професійно працювати в різних галузях юдаїки», а через відсутність серйозної наукової школи дослідження в царині Голокосту перебувають під загрозою дилетантизму

та профанації (Орлянський, 2003: 43). Протилежну думку висловлювала І. Погребінська, яка вважала, що «...саме в цій галузі найбільш широко охоплені всі аспекти теми: від історіографічного аналізу, накопичення великого фактичного матеріалу до концептуального осмислення теми. Є всі підстави стверджувати, що за останні роки сформувалася українська школа дослідників ШОА на території нашої країни. Цей науковий напрямок використовує сучасні методологічні підходи і є глибоко інтегрованим у міжнародні дослідження з даної тематики» (Погребінська, 1999: 97). Наявні на той час реалії та перспективи вивчення українськими істориками проблематики Голокосту так оцінював С. Єкельчик: «Прийде час, коли цю роботу буде, в основному, завершено і наша історіографія повинна буде виробити цілісну картину Катастрофи в Україні, яка передбачає високий рівень теоретичних узагальнень» (Єкельчик, 1998: 22). У вказаному контексті певним кроком вперед стали статті кримського дослідника М. Тягло (Тяглий, 2001: 55–70; 2005: 28–42) про наслідки та ефективність антисемітської пропаганди, яку здійснювала німецька окупаційна влада; роботи А. Подольського щодо рефлексій Голокосту (Подольський, 1998: 86–94; 1999: 26–38).

Кристалізації науково-дослідного поля безумовно сприяли інформаційно-довідкові доробки вітчизняних істориків, серед яких виділимо роботи під редакцією О. Круглова (Єврейський геноцид на Україні в період окупації... 1995; Круглов 1997; Сборник документов и материалов... 2002). Вони стали своєрідною спробою класифікації та узагальнення документального і дослідницького матеріалу. На той час роботи такого рівня визнавалися на пострадянському просторі новачками. Заслугою О. Круглова стає публікація значної кількості нових джерел. Дослідник переклав та обробив 204 німецьких документи, які визнаються надбанням українських дослідників та активно залучаються до роботи.

У другій половині 90-х рр. ХХ та на початку ХХІ ст. дослідження визначеної проблематики сягає нового рівня – починаються пошуки форм об'єктивного аналізу та узагальнення матеріалу в дисертаційних роботах науковців України. У 1996 р. А. Подольським захищена дисертаційна робота з проблем Голокосту (Подольський, 1996). Наступне дисертаційне дослідження з цієї тематики здійснив Ф. Левітас. Науковець зробив спробу узагальнити фактичний матеріал з проблем Голокосту в Україні, а також висвітлити участь євреїв у русі Опору (Левітас, 1997). Автор аргументовано доводить, що політика радянського керівництва напередодні та на початку війни не дозволила організувати евакуацію населення і тим самим сприяла розширенню масштабів геноциду.

Фонди Державного архіву Вінницької області стали ґрунтовною основою джерелознавчого аналізу історії Голокосту дослідницею Ф. Винокуровою, що знайшло комплексне відображення у її дисертаційній роботі (Винокурова, 2003). У дослідженні проаналізовано основні положення та напрямки нацистської політики тотального фізичного та психологічного знищення євреїв, організації гетто та робочих таборів, показано різні форми протистояння євреїв окупантам. Зібрані та класифіковані архівні документи кристалізувалися великою кількістю «живих свідчень».

Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. став предметом дисертаційного дослідження Н. Сугацької. Авторка зосереджує увагу на подіях Катастрофи в південній частині рейхскомісаріату Україна та генерал-губернаторства Транснїстрія. Окремий розділ дослідження присвячений питанню відношення населення окупованих територій до антиєврейської політики окупантів (Сугацька, 2006).

На початку ХХІ ст. в українській історіографії зростає інтерес до проблематики, пов'язаної з роллю, місцем, соціальною базою та масштабами колаборації, участю колаборантів у подіях Голокосту та ставленням українського населення до подій масового знищення євреїв. Ці питання довгий час замовчувалися через те, що більшість документів була недоступною для дослідників, та й сама постановка зазначених питань вважалася «незручною» для українських істориків. Аналіз доробку новітньої історіографії у висвітленні проблем колабораціонізму в часи нацистської окупації здійснено в статті О. Маруценка (Маруценка, 2003: 47–62). Автор зазначив, що вказана проблема залишається однією з найскладніших та найменш вивчених у вітчизняній історіографії. Дослідники через недостатність джерельної бази мають певні труднощі у здійсненні об'єктивного аналізу цього непростого явища. Це, в свою чергу, стоїть на заваді до створення повноцінної картини подій Голокосту в Україні.

Звернемо увагу, що в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у широкому науково-суспільному загалі приходить розуміння того, що об'єктивне, всебічне висвітлення такого складного явища, як Голокост має сприяти зняттю взаємних упереджень та звинувачень між двома народами. Їх історичний шлях *протягом століть* мав як позитивні, так і негативні реалії й відповідно «свою міфологію», від якої варто позбавитись прийдешнім поколінням. За допомогою оприлюднення джерел та об'єктивного аналізу тих подій, що відбувалися в конкретні проміжки часу, потрібно відтворити дійсне історичне поле для майбутніх науково-неупереджених розробок.

Спроби підійти до висвітлення зазначених та інших проблем за новими акцентами здійснено в статтях Ж. Ковби «Колаборація українців і долі євреїв на теренах України періоду Другої світової війни» (Ковба, 2000: 46–48), Б. Забарка «Транснїстрія: Боль нашей памяти» (Забарко, 2002), І. Гусева «Ещё раз о спасении детей из гетто Транснїстрии» (Гусев, 2003: 18–21), В. Нахмановича «Проблемы и перспективы украинского Холокостоведения» (Нахманович, 2002: 3–4).

В українському голокостознавстві прискорилося й інтенсивність досліджень регіонального характеру. Події на Миколаївщині та Херсонщині аналізуються у статті І. Шайкіна і М. Зябка про геноцид у єврейських землеробських колоніях Півдня України (Шайкін, Зябка, 1999: 152–186). Великий обсяг фактичного та статистичного матеріалу у цьому регіоні містить стаття С. Єлисаветського «Холокост на Юге Украины (1941–1944 гг.). Николаевская, Херсонская, Запорожская области» (Єлисаветський, 2002: 11). Події на Одещині в роки Другої світової війни відтворили М. Якупов та В. Щетников. У монографії вони висвітлюють питання створення гетто і концтаборів нацистами та знищення єврейського населення (Якупов, Щетников, 2004). Певним аспектам участі колаборантів у масовому знищенні єврейського населення присвячена наукова стаття М. Козиревої (Козирева, 2002: 153–156). Робляться спроби вписати Катастрофу у загальний контекст подій Другої світової війни на Півдні України. У цьому відношенні варта уваги колективна монографія «Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 рр.», в якій окремих розділ присвячено подіям Голокосту (Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни, 2004). Це одна з перших спроб узагальнити документальні матеріали та висвітлити об'єктивну картину трагічних подій у регіоні. На особливу увагу заслуговує колективна праця «Судьбы евреев Николаевщины в период Великой отечественной войны 1941–1945 гг.», один із розділів якої присвячений подіям Голокосту на Миколаївщині. Автор цього розділу В. Шукін не лише детально висвітлює трагічні події в місцях страти євреїв, а й піднімає питання про збереження історичної пам'яті про Голокост (Шукін, 2012: 48–85).

Загалом, перші десятиріччя ХХІ ст. характеризуються як поглибленням вже визначених, так й пошуком нових напрямків дослідження проблематики. У нашій роботі ми акцентуємо на найбільш, на наш погляд, значущій для двох народів історії, а саме – діяльності Праведників народів світу, які в часи нацистської окупації, ризикуючи власним життям, рятували євреїв від смерті. У 2016 році Українським інститутом вивчення Голокосту «Ткума» видано довідник за редакцією

І. Щупака, який містить впорядковану інформацію щодо українських Праведників народів світу (Праведники народів світу, 2016). Дослідниками Н. Сугацькою, Л. Ташлай, В. Шукіним створено довідник, що містить історії порятунку євреїв на Миколаївщині, відомості про Праведників, а також спогади євреїв, які пережили Голокост (Праведники народов мира. Праведники Украины. Спасители. Николаевская область, 2021). Трагедія Голокосту крізь призму реальних подій розкривається ще в одному виданні 2021 р. – «Праведники народів світу. Україна» (Іоффе, Євсюков, 2021). Наукова кристалізація даної тематики свідчить про безумовну її актуальність у майбутньому.

Висновки.

Отже, відтворена історіографічна картина Голокосту розглядається нами як складова частина загального історіографічного процесу в конкретному просторово-часовому вимірі. В умовах розбудови державності України в науково-дослідному полі набули важливого значення питання всебічного дослідження маловідомих сторінок

історії, пов'язаних із нацистським антиєврейським геноцидом в період Другої світової війни. Вітчизняна історіографія подій Голокосту на території України, за сюжетно-змістовними спрямуваннями, свідчить про увагу істориків до різних аспектів проблеми. Трагічні реалії Голокосту розглядаються в тісному взаємозв'язку з процесом формування багатовекторного погляду на розвиток новітньої історії України. Саме тому відбувається активізація досліджень в цій галузі, що дозволяє передбачати появу найближчим часом нових відкриттів, які поглиблять наше розуміння теми. Актуалізація таких досліджень обумовлена й нагальною потребою створення ґрунтовних теоретичних праць, в яких розуміння та застосування термінології Голокосту подаватиметься в різних контекстах українській історіографії. Дослідження цієї проблематики є вимогою часу, зважаючи на те, що сучасною історичною наукою в основному опрацьовані методологічні підходи та накопичений досвід роботи з фактичними та джерельними матеріалами.

Література:

1. Боровой С. Гибель еврейского населения Одессы во время фашистской оккупации. *Историчні зошити*. 1991. № 4. 217 с.
2. Винокурова Ф.А. Фонди Державного архіву Вінницької області як джерело з історії долі євреїв під час німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Київ, 2003. 225 с.
3. Горовский Ф.Я., Хонигсман Я.А., Найман А.Я., Елисаветский С.Я. Евреи Украины (Краткий очерк истории). Киев : Украинский институт менеджмента и бизнеса, 1995. В 2-х ч. Ч. 2. 272 с.
4. Гусев И. Еще раз о спасении детей из гетто Транснистрии. *Голокост і сучасність. Науково-педагогічний бюлетень Українського Центру вивчення проблем Голокосту*. Київ, 2003. травень-червень (№ 3). С. 18–21.
5. Еврейский геноцид на Украине в период оккупации в немецкой документалистике 1941–1944 гг. / авт.-сост. А.И. Круглов. Харьков; Иерусалим, 1995. 291 с.
6. Еврейское население на Николаевщине: Документы и материалы / ред. П.Н. Тригуб. Николаев : Атолл, 1996. 193 с.
7. Екельчик С. Некоторые теоретические проблемы современной историографии Катастрофы. *Еврейское население Юга Украины: Ежегодник. Исследования, воспоминания, документы*. Харьков; Запорожье, 1998. С. 22–29.
8. Елисаветский С. Полвека забвения. Евреи в движении Сопротивления и партизанской борьбе в Украине (1941–1945). Киев, 1998. 399 с.
9. Елисаветский С. Партизанское движение на Украине и отношение к евреям. *Запорожские еврейские чтения*. Запорожье : Диво, 2000. Вып. 4. С. 120–124.
10. Елисаветский С. Исследование истории Холокоста в Украине в украинской историографии (1990–2000). *Холокост: Доклады на Восьмой Ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике* : Материалы Восьмой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Москва : «Пробел – 2000», 2001. С. 70–75.
11. Елисаветский С. Холокост на юге Украины (1941–1944) (Николаевская, Херсонская, Запорожская области). *Голокост і сучасність. Науково-педагогічний бюлетень Українського Центру вивчення проблем Голокосту*. 2002. листопад-грудень (№ 6). С. 11.
12. Забарко Б. Транснистрия: боль нашей памяти. *Зеркало недели*. 2002. 10–17 мая.
13. І. Іоффе, О. Євсюков. «Праведники народів світу. Україна». Київ : «Наш Формат», 2021. 392 с.
14. Коваль В.С. Путь к Бабьему Яру. *Историчні зошити*. Киев : Ін-т історії України АН УРСР. 1991. № 5. 55 с.
15. Коваль М.В. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 25–32.

16. Коваль М.В. Україна: 1939–1945: маловідомі і непрочитані сторінки історії. Київ : Вища шк., 1995. 194 с.
17. Коваль М.В. Україна крізь віки : у 15 т. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. Т. 12 : Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). 336 с.
18. Ковба Ж. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв’язання єврейського питання». Київ : Сфера, 1998. 296 с.
19. Ковба Ж. Колаборація українців і долі євреїв на теренах України періоду Другої світової війни. *Запорожские еврейские чтения*. Запорозьке : Диво, 2000. Вып. 4. С. 46–48.
20. Козирева М.Е. Участь німецьких колоністів у масовому знищенні єврейського населення на території Миколаївщини під час фашистської окупації. *Шестые Запорожские еврейские чтения*. Запорозьке : Диво, 2002. С. 153–156.
21. Круглов А.И. Нацистский геноцид евреев Украины 1941–1944 : Хроника событий. Харьков, 1997. 216 с.
22. Левитас И.М. Праведники Бабьего Яра. Киев : Еврейский Совет Украины, 2001. 256 с.
23. Левитас Ф., Шимановский М. Бабий Яр: Страницы трагедии. Киев : «Слід і Ко», 1991. 55 с.
24. Левітас Ф.Л. Євреї України в роки Другої світової війни : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.05 ; Ін-т національних відносин і політології НАН України. Київ, 1997. 272 с.
25. Марущенко О.В. Сучасна українська історіографія і проблема колабораціонізму в роки німецько-фашистської окупації України. *Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей*. Київ : Інститут історії НАН України, 2003. Вип. 7. С. 47–62.
26. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів) / М.М. Шитюк, М.О. Багмет та ін. Миколаїв : Квіт, 2004. 503 с.
27. Нахманович В. Проблемы и перспективы украинского «Холокостоведения». *Голокост і сучасність. Науково-педагогічний бюлетень Українського Центру вивчення проблем Голокосту*. Київ, 2002. Листопад-грудень (№ 6). С. 3–4.
28. Орлянський С.Ф. Матеріали к истории еврейской общины Александровска (Запорожья). 1941–1945 гг. Запорозьке, 1999. Вып. 5. 62 с.
29. Орлянський С.Ф. Холокост на Запорозьке. Запорозьке, 2003. 63 с.
30. Очерки еврейского героизма : в 3 т. / сост. – ред. С.Л. Авербух. Київ : Київська єврейська міська громада, 1995. Т.1 . 720 с.; Т. 2. 525 с.; Т. 3. 512 с.
31. Погребінська І. Основні тенденції розвитку сучасної юдаїки в Україні. *Запорожские еврейские чтения*. Запорозьке : Диво, 1999. Вып. 3. С. 93–101.
32. Подольський А. Євреї України в роки нацистської окупації. Спроба історіографічного аналізу. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України*. Київ, 1998. Вип. 4. С. 86–94.
33. Подольський А. Дослідження з історії Голокосту в сучасній українській історіографії : нові підходи. *Катастрофа і опір українського єврейства: Нариси з історії Голокосту і Опору в Україні*. Київ, 1999. С. 26–38.
34. Подольський А. Нацистський геноцид щодо євреїв України 1941 – 1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук ; Інститут національних відносин і політології. Київ, 1996. 171 с.
35. Попович М. Єврейський геноцид в Україні: історія та уроки. *Філософська і соціологічна думка*. 1994. № 5-8. С. 160–164.
36. Праведники народів мира, Праведники Украины, спасители: Николаевская область / ред.-сост. Н.В. Сугацкая, Л.Б. Ташлай, В.В. Щукин, С.Н. Сугацкий. 2-е изд., исправл. и дополн. Николаев : издатель Шамрай П.Н., 2021. 144 с.
37. Праведники народів світу: довідник / за ред. І.Я. Щупака. Дніпро : Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2016. 224 с.
38. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах / сост. А. Круглов. Киев : Институт иудаики, 2002. 485 с.
39. Стародинский Д. Одесское гетто: Воспоминания. Одесса : ТПП «Хайтех», 1991. 112 с.
40. Сугацька Н.В. Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук ; Миколаївський держ. ун-т ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2006. 189 с.
41. Сушон Л. Транснистрия: евреи в аду. Черная книга о Катастрофе в Северном Причерноморье (по воспоминаниям и документам). Одесса : РИО АО кинокомпания «Юг», 1998. 230 с.
42. Тяглый М. Нацистская антисемитская пропаганда в оккупированном Крыму и ее место в системе мероприятий Холокоста. *Холокост: Доклады на Восьмой Ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике*. Москва : «Пробел – 2000», 2001. С. 55–70.

43. Тяглый М. Антисемитская пропаганда на оккупированных нацистами территориях СССР: историография и методика изучения вопроса. *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі*. 2005. № 1. С. 28–42.
44. Хонигсман Я.А. Катастрофа еврейства Западной Украины: Евреи Восточной Галиции, Западной Волыни, Буковины и Закарпатья в 1933 – 1945 гг. Львов : Манускрипт, 1998. 350 с.
45. Хонігсман Я.А. Янівське пекло: Короткий нарис Янівського концтабору у Львові. Львів : Манускрипт, 2003. 64 с.
46. Черная книга. О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях Польши во время войны 1941–1945 гг. : в 2 т. / пер. с идиш / сост. В. Гроссман, И. Эренбург. Київ : «Оберіг», 1991. 615 с.
47. Шайкин И.М., Зябко М.Н. Нацистский геноцид в еврейских земледельческих колониях Юга Украины. *Очерки по истории Холокоста и Сопротивления в Украине*. Киев : Институт политических и этнонациональных исследований НАНУ 1999. С. 152–186.
48. Щукин В.В. Трагическая хроника Холокоста на землях Николаевской области. *Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.* / под ред. М. Д. Гольденберга. Николаев : Издатель П.Н. Шамрай, 2012. С. 48–85.
49. Якупов Н.М., Щетников В.П. Подвиг Одессы. Одесса : КП ОГТ, 2004. 231 с.

References:

1. Borovoy S. (1991). Nybel evreiskoho naseleniya Odessy vo vremia fashystskoi okkupatsyy. [The death of the Jewish population of Odessa during the Nazi occupation] *Istorychni zoshyty – Historical information*, 4 [in Russian].
2. Vynokurova F. A. (2003). Fondy Derzhavnoho arkhivu Vinnytskoi oblasti yak dzherelo z istorii doli yevreiv pid chas nimetsko-rumunskoi okupatsii 1941–1944 rr. [Funds of the State Archives of Vinnytsia region as a source on the history of the fate of Jews during Kyiv the German-Romanian occupation of 1941–1944] Candidate's thesis. Kyiv : NAN Ukrainy, In-t ukr. arkhoehrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho [in Ukrainian].
3. Gorovsky F. Ya., Khonigsman Ya. A., Naiman A. Ya., & Elisavetsky S. Ya. (1995). Evrey Ukrainy [Jews of Ukraine]. (Vols. 1-2). Kyiv : Ucraina Institutum Management et Negotia [in Ukrainian].
4. Gusev I. (2003). Eshche raz o spasenyy detei yz hetto Transnystryy [Iterum de liberis e ghetto Transnistri]. *Holocaustum et modernus – Holocaustum et modernus*, 3, 18-21. [in Ukrainian].
5. Kruglov A. I. (1995). Evreiskyi henotsyd na Ukrayne v peryod okkupatsyy v nemetskoj dokumentalystyke 1941–1944 hh [The Jewish Genocide in Ukraine during the Occupation in German Documentaries 1941–1944]. Kharkov ; Yerusalyim, [in Ukrainian].
6. Trigub P. X. (1996). Evreiskoe naselenye na Nykolaevshchynе [Jewish population in Mykolaiv region]. Nikolaev: Atoll [in Ukrainian].
7. Ekelchik S. (1998). Nekotorye teoretycheskye problemy sovremennoi ystoryohrafyy Katastrofy. [Some theoretical problems of modern historiography of the Holocaust]. *Evreiskoe naselenye Yuha Ukrayny: Ezhehodnyk. Yssledovaniya, vospomynaniya, dokumenty – Multitudo Judaica Australis Ucrainae: Yearbook. Investigationes, commentaria, documenta – Jewish population of the South of Ukraine: Yearbook. Research, memoirs, documents*, 22–29. Kharkov ; Zaporozhye [in Ukrainian].
8. Elisavetsky S. (1998). Polveka zabveniya. Evrey v dvyzhenyy Soprotyvleniya y partyzanskoi borbe v Ukrayne (1941–1945). [Half a Century of Oblivion: Jews in the Resistance Movement and Partisan Struggle in Ukraine (1941-1945)]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Elisavetsky S. (2000). Partyzanskoe dvyzhenye na Ukrayne y otnoshenye k evreiam [Partisan movement in Ukraine and attitude towards Jews]. *Zaporozhskyye evreiskyye chteniya – Zaporizhzhyya Jewish Readings*, 4, 120-124. Zaporozhye: Admirabilis [in Ukrainian].
10. Elisavetsky S., & Burmistrov K. Yu. (2001). Yssledovanye ystorry Kholokosta v Ukrayne v ukraynskoi ystoryohrafyy (1990–2000). [Research of the history of the Holocaust in Ukraine in Ukrainian historiography (1991–2000)] *Kholokost: Doklady na Vosmoi Ezhegodnoi mezhdunarodnoi mezhdystyplynarnoi konferentsyy po yudayke – Holocaustum. Materyaly Vosmoj Ezhegodnoj Mezhdunarodnoj Mezhdystyplynarnoi konferentsyy po yudayke*, 70–75, Moskva : «Probel [in Russian].
11. Elisavetsky S. (2002). Xolokost na yuge Ukrayny (1941–1944) (Ny`kolaevskaya, Xersonskaya, Zaporozhskaya oblasti). *Golokost i suchasnist`*. [Holocaustum ad meridiem Ucrainae (1941–1944) (Nikolaev, Kherson, Zaporozhye regiones)]. *Holocaustum et modernus. Scientifica et pedagogica Bulletin Investigationis Holocaustae Ucrainae Centri – Holocaustum et modernus. Scientifica et pedagogica Bulletin Investigationis Holocaustae Ucrainae Centri*, 6, 11 [in Ukrainian].
12. Zabarko B. (2002). Transnystryia: bol nashei pamiaty [Transnistria: the pain of our memory] *Zerkalo nedely-Mirror of the week*, 10–17 maia [in Ukrainian].

13. Ioffe I., Yevsiukov O. (2021). Pravednyky narodiv svitu. Ukraina [Righteous of the peoples of the world. Ukraine]. Kyiv : «Nash Format»
14. Koval V. S. (1991). Put k Babemu Yaru. [Way to Babi Yar. Historical information.] Istorychni zoshyty – Historical information, 5, 55. Kyev : In-t istorii Ukrainy AN URSS [in Ukrainian].
15. Koval M. V. (1992). Natsyystyky henotsyd shchodo yevreiv ta ukrainske naseleння (1941 – 1944 pp.) [Nazi genocide against the Jews and the Ukrainian population (1941 – 1944 pp.)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 2, 25-32 [in Ukrainian].
16. Koval M. V. *Ukraina: 1939 – 1945: malovidomi i neprochytani storinky istorii [Ukraine: 1939 – 1945: few houses and unread sides of history]*. Kyiv : Vyshcha shk. [in Ukrainian].
17. Koval M. V. (1999). *Ukraina kriz viky [Ukraine crisis wiki]*. (Vols. 1-15) : Ukraina u Druhii svitovii ta Velykii Vitchyznianiі viinakh (1939 – 1945 rr.). Kyiv : Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
18. Kovba Zh. (1998). Povedinka mistsevoho naseleння Skhidnoi Halychyny v roky «ostatochnoho rozviazannia yevreiskoho pytannia» [The Behavior of the Local Population of Skhidnaya Galicia in the Years of “Residual Development of the Jewish Nutrition”]. Kyiv : Sfera [in Ukrainian].
19. Kovba Zh. (2000). Kolaboratsiia ukrainsiv i doli yevreiv na terenakh Ukrainy periodu Druhoi svitovoi viiny [Collaboration of Ukrainians and the Share of Jews on the Terens of Ukraine during the Other Light War] *Zaporozhskye evreiskye chtenyia- Zaporizhzhya Jewish Readings*, 4, 45-48, Zaporozhe : Dyvo, [in Ukrainian].
20. Kozryieva M. E. (2002). Uchast nimetskykh kolonistiv u masovomu znyshchenni yevreiskoho naseleння na terytorii Mykolaivshchyny pid chas fashystskoi okupatsii [The fate of the German colonists in the massively impoverished Jewish population on the territory of Mykolaiv region under the hour of fascist occupation] *Shestye Zaporozhskye evreiskye chtenyia – Sixth Zaporozhye Jewish Readings*, 153-156, Zaporozhe : Dyvo [in Ukrainian].
21. Kruhlov A. Y. (1997). *Natsyystyky henotsyd evreev Ukrainy 1941 – 1944 : khronyka sobytyi [Nazi genocide of the Jews of Ukraine 1941 – 1944: chronicle of events]*. Kharkov [in Ukrainian].
22. Levytas Y. M. (2001). *Pravednyky Babeho Yara [The Righteous of Babi Yar]* Kyev : Evreiskyi Sovet Ukrainy [in Ukrainian].
23. Levytas F., Shymanovskiy M. (1991). *Babyi Yar: stranytsi trahedy [Babi Yar: pages of tragedy]*. Kyev : «Slid i Ko» [in Ukrainian].
24. Levitas F. L. (1997). *Yevrei Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny [Jews of Ukraine in the fates of the Other world war]*. Doctors thesis. In-t natsionalnykh vidnosyn i politolohii NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
25. Marushchenko O. V. (2003). *Suchasna ukrainska istoriografii i problema kolaboratsionizmu v roky nimetsko-fashystskoi okupatsii Ukrainy [Modern Ukrainian historiography and the problem of collaborationism in the fate of the German-fascist occupation of Ukraine]*. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy- Storinky military history of Ukraine*, 7, 47-62. Kyiv : Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
26. Shytiuk M. M., & Bahmet M. O. (2004). *Mykolaivshchyna v roky Velykoi Vitchyznianoі viiny: 1941 – 1944 (Do 60-richehia vyzvolennia oblasti vid nimetsko-rumunskykh okupantiv) [Mykolaivshchyna during the Great Vitchyznian War: 1941 – 1944 (Until the 60th century, the permission of the region from the German-Romanian occupiers)]*. Mykolaiv : Kvit [in Ukrainian].
27. Nakhmanovych V. (2002). *Problemy y perspektyvy ukraïnskoho «Kholokostovedenyia» [Problems and Prospects of Ukrainian “Holocaust Studies”]*. *Holokost i suchasnist – Holocaust and modernity*, 6, 3-4 [in Ukrainian].
28. Orlianskyi S. F. (1999). *Materyaly k ystoryi yevreiskoi obshchyny Aleksandrovska (Zaporozhia). 1941 – 1945 hh. [Materials for the history of the Jewish community of Aleksandrovsk (Zaporozhye). 1941 – 1945]* 5. 52, Zaporozhe [in Ukrainian].
29. Orlianskyi S. F. (2003). *Kholokost na Zaporozhe [Holocaust in Zaporozhye]* Zaporozhe [in Ukrainian].
30. Averbukh S. L. (1995). *Ocherky yevreiskoho heroizma [Essays on Jewish Heroism]*/ (Vols. 1-3). Kyiv : Kyivska yevreiska miska hromada [in Ukrainian].
31. Pohrebinska I. (1999). *Osnovni tendentsii rozvytku suchasnoi yudaiky v Ukraini [The main trends in the development of modern youth in Ukraine]*. *Zaporozhskye evreiskye chtenyia – Zaporizhzhya Jewish Readings*, 3, 93-103, Zaporozhe : Dyvo [in Ukrainian].
32. Podolskyi A. (1998). *Yevrei Ukrainy v roky natsyystskoi okupatsii. Sproba istoriografichnoho analizu [Jews of Ukraine in the fate of the Nazi occupation. A test of historiographical analysis]*. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy – Scientific Notes to the Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 86-94, Kyiv [in Ukrainian].
33. Podolskyi A. (1999). *Doslidzhennia z istorii Holokostu v suchasni ukrainskii istoriografii : novi pidkhody. [Follow-up from the history of the Holocaust in modern Ukrainian historiography: new approaches.]* *Katastrofa i opir ukrainskoho yevreistva – Catastrophe and Opir of Ukrainian Jewry*, 26-38, Kyiv [in Ukrainian].

34. Podolskyi A. (1996). Natsyystyky henotsyd shchodo yevreiv Ukrainy 1941–1944 [Nazi genocide of Jews in Ukraine 1941–1944]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
35. Popovych M. (1994). Yevreisky henotsyd v Ukraini: istoriia ta uroky [Jewish genocide in Ukraine: history and lessons] *Filosofska i sotsiologichna dumka – Philosophical and sociological thought*, 5-8, 160-164 [in Ukrainian].
36. Suhatskaia N. V., Tashlai L. B., Shchukyn V. V., & Suhatskyi S. N.. Pravednyky narodov myra, Pravednyky Ukrainy, spasytely: Nykolaevskaia oblast [Righteous Among the Nations, Righteous Among the Nations, Saviors: Mykolaiv region]. Nikolaev: Shamray P. N. [in Ukrainian].
37. Shchupaka I. Ya. (2016). Pravednyky narodiv svitu: dovidnyk [Righteous among the nations]. Dnipro : Ukrainyskyi instytut vyvchennia Holokostu «Tkuma» [in Ukrainian].
38. Kruhlov A. (2002). Sbornyk dokumentov y materialov ob unychtozhenyy natsystamy evreev Ukrainy v 1941–1944 hodakh [Collection of documents and materials on the destruction of the Jews of Ukraine by the Nazis in 1941-1944]. Kyev : Ynstytut yudayky [in Ukrainian].
39. Starodynskyi D. (1991). Odesskoe hetto: Vospomynaniya [Odessa Ghetto: Memoirs]. Odessa : TPP «Khaitekh» [in Ukrainian].
40. Suhatska N. V. (2006). Henotsyd proty yevreiskoho naseleattia Pivdnia Ukrainy v roky nimetsko-rumunskoi okupatsii (1941–1944 rr.) [Genocide against the Jewish population of Pivdnia of Ukraine during the fate of the German-Romanian occupation (1941 – 1944)]. Candidate's thesis. Mykolaiv : Mykolaivskyi derzh. un-t im. V.O. Sukhomlyns'koho [in Ukrainian].
41. Sushon L. (1998). Transnystryia: evrey v adu. Chernaia knyha o Katastrofe v Severnom Prychernomore (po vospomynaniyam y dokumentam) [Transnistria: Jews in hell. Black book about the Catastrophe in the Northern Black Sea region (according to memoirs and documents)]. Odessa : RYO AO kynokompaniia «Iuh» [in Ukrainian].
42. Tiahlyi M. (2001). Natsyystskaia antysemyskaia propahanda v okkupyrovannom Krymu y ee mesto v systeme meropriyati Kholokosta [Nazi anti-Semitic propaganda in the occupied Crimea and its place in the system of Holocaust events]. *Kholokost: Doklady na Vosmoi Ezhegodnoi mezhdunarodnoi mezhdystsyplyarnoi konferentsyy po yudayke – The Holocaust: Papers at the Eighth Annual International Interdisciplinary Conference on Jewish Studies*, 55-70 Moskva : «Probel – 2000» [in Russian].
43. Tiahlyi M. (2005). Antysemyskaia propahanda na okkupyrovannykh natsyystamy terrytoryakh SSSR: ystoriyohrafiya y metodyka yzucheniya voprosa [Anti-Semitic propaganda in the territories of the USSR occupied by the Nazis: historiography and methods of studying the issue]. *Holokost i suchasnist. Studii v Ukraini i sviti- Holocaust and modernity. Studios in Ukraine and world*, 1, 28-42 [in Ukrainian].
44. Khonyshman Ya. A. (1998). Katastrofa evreistva Zapadnoi Ukrainy: Evrey Vostochnoi Halytsyy, Zapadnoi Volyny, Bukovyny y Zakarpatia v 1933–1945 hh. [The catastrophe of the Jews of Western Ukraine: Jews of Eastern Galicia, Western Volhynia, Bukovina and Transcarpathia in 1933–1945]. Lvov : Manuskrypt [in Ukrainian].
45. Khonyshman Ya. A. (2003). Yanivske peklo: Korotkyi narys Yanivskoho kontstaboru u Lvovi [Yanivsky inferno: A short sketch of the Yanivsky camp near Lvov]. Lvov : Manuskrypt [in Ukrainian].
46. Hrossman V, & Erenburh Y. (1991). Chernaia knyha. O zlodeiskom povsemestnom ubyistve evreev nemetsko-fashyystskymy zakhvatychkamy vo vremenno okkupyrovannykh raionakh Sovetskoho Soiuzu y v laheriakh Polshy vo vremena voiny 1941–1945 hh [47. Black book. About the villainous widespread murder of Jews by Nazi invaders in the temporarily occupied regions of the Soviet Union and in the camps of Poland during the war of 1941–1945]. (Vols. 1-2). Kyiv : «Oberih» [in Ukrainian].
47. Shaikyn Y. M., Ziabko M. N. (1999), Natsyystyky henotsyd v yevreiskykh zemledelcheskykh koloniyakh Yuha Ukrainy [Nazi genocide in the Jewish agricultural colonies of the South of Ukraine]. *Ocherky po ystoriy Kholokosta y Soprotivleniya v Ukrainy – Essays on the history of the Holocaust and Resistance in Ukraine*, 152–186 [in Ukrainian].
48. Shchukyn V. V. & Holdenberha M. D. (2012). Trahycheskaia khronyka Kholokosta na zemliakh Nykolaevskoi oblasti [Trahycheskaia khronyka Kholokosta na zemliakh Nykolaevskoi oblasti] *Sudby evreev Nykolaevshchyny v peryod Velykoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh. – The fate of the Jews of Nikolayevshchina during the Great Patriotic War of 1941–1945*, 48-85 [in Ukrainian].
49. Iakupov N. M., Shchetnykov V. P. (2004). Podvyh Odessy [The feat of Odessa]. Odessa : KP OHT [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2022
The article was received 07 February 2022